

Jism “falak sori ohang” qilmoq uchun to‘rt anosir chorgog‘idan tashqarida bo‘lishi bilan bog‘liq tasvir keltrilgan. Bu o‘rinda ham ruhning kamolga etishi bilan bog‘liq g‘oya ilgari surilgan.

Ko‘rinib turibdiki, Alisher Navoiy *ruh – nur, vujud – tuproq* ramzlari orqali tasavvufiy g‘oyalar targ‘ibida mahorat bilan foydalangan. Shoirning oshiqona g‘azallarida ham mazkur ramzlar shoirning badiiy niyati uchun xizmat qilgan.

Chunki sensen ruhi poku men nachukkim tiyra xok,

Suhbatimdin topsa tab‘ing tiyralik, sensen muhiq [4.220].

Ma‘shuqa – ruhi pok, oshiq – tiyra xok. Muhiq – haqli. Ular o‘rtasidagi suhbatdan ma‘shuqa ta‘bi tiyralik tortsa, u haqli. Oshiq bu bilan uning pok ekanlini uqtirmoqchi. Baytda ruhning pok yaratilganligi bilan bog‘liq ilohiy-irfoniy g‘oya shoirning badiiy niyat uchun qo‘l kelgan. Ulug‘ shoir Alisher Navoiy lirikasida jon va ruhning badiiy ifodasida o‘ziga xos metaforalar qo‘llangan. Shoir lirik merosida qo‘llangan *ruh –qush, tana – qafas; ruh – nur, vujud – tuproq; ruh – nur, ruh – soya; ruh–nay, jism – nayiston; ruh – bulbul, vujud – qafas* kabi tasvirlarga ramziy ma‘no yuklangan bo‘lib, ular goh solikning, goh oshiqning ma‘naviy qiyofasining badiiy talqini uchun xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR

1. Abulhasan Hujviriy. «Kashf ul mahjub». Tehron, «Tebbiyon». Faridun Osiyobiy Ishqiy Zinjoni tahriri ostida. (A.A. Boltaev tarjimai), 2003.
2. Navoiy Alisher. Badoe‘ ul-bidoya .MAT. XX jildlik. I jild. –T.: Fan, 1987.
3. Navoiy Alisher. Navodir un - nihoya. MAT. XX jildlik. II jild. –T.: Fan, 1987.
4. Navoiy Alisher. Favoyid ul-kibar. MAT. XX jildlik. VI jild. –T.: Fan, 1987.
5. Navoiy Alisher. Badoe‘ ul-vasat. MAT. XX jildlik. V jild. – T.: Fan, 1990.
6. Sirojiddinov Sh. O‘zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. – T.: “Yangi asr avlodi”.

XALQ RIVOYATLARIDA AMIRIY: TARIXIY SHAXS VA BADIY OBRAZ KESISHMASIDA

Payg‘amova Shirin Jakbarali qizi
FarDu 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Umarxon Amiriy shaxsiyatiga oid xalq rivoyatlari badiiy-folkloriy manba sifatida o'rganilgan. Rivoyatlarda Amiriy shaxsining xalqparvarligi, ijodiyati, adolatparvarligi, iymon-e'tiqodi, hatto oddiy insonlarga munosabati kabi qirralar ko'rsatiladi. Ayniqsa, uning rafiqasi Nodirabegim bilan bog'liq sahnalarda o'zbek oilaviy munosabatlari, madaniyat va badiiy estetik did yuksakligining namunasi sifatida rivoyatlar namoyon bo'ladi. Maqolada tarixiylik, xalq xotirasi va badiiy obraz uyg'unligi asosida Amiriy siymosi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar : Amiriy, xalq rivoyati, Nodirabegim, adolat, shoir, ijod, estetik did, xalqparvarlik, tarixiylik

Аннотация

В статье рассматриваются народные предания, связанные с личностью Омархона Амирия, как фольклорно-художественный источник. В этих рассказах раскрываются такие черты, как народолюбие, справедливость, религиозность и уважение к простому народу. Особое внимание уделяется отношениям с супругой Нодирабегим, где через семейные сцены проявляется высокая культура и эстетический вкус узбекского народа. Образ Амирия анализируется на основе исторической памяти и художественной интерпретации.

Ключевые слова: Амирий, , народное предание, Нодирабегим, поэт, творчество, эстетический вкус, народолюбие, историзм

Abstract

This article examines folk legends about Umarxon Amiriy as a source of folkloric and literary value. These narratives reflect Amiriy's justice, devotion to people, literary talent, and spiritual strength. His relationship with Nodirabegim illustrates refined family values and aesthetics within Uzbek culture. The paper explores how historical memory and artistic imagination together shape the enduring image of Amiriy in collective consciousness.

Keywords: Amiriy, folk legend, Nodirabegim, justice, poet, creativity, aesthetic taste, devotion to people, historicism.

“Hayotiy voqealarni hayoliy uydirmalar vositasida aks ettiruvchi og‘zaki ijod janrlaridan biri rivoyatdir. Rivoyat og‘izdan-og‘izga o‘tib, jonli an’anada saqlanib kelgan epik janrlardan biri hisoblanadi. Rivoyat janriga mansub asarlar uni aytuvchidan muayyan ijrochilik san’ati va ma’lum tayyorgarlikni talab qilmaydi. Bunday folklor asarlari u yoki bu tarixiy hodisani yodga olish, ta’riflash yoki biror tarixiy shaxs haqida ma’lumot berish zarurati tug‘ilgan paytda hikoya qilinaveradi.

Bu esa rivoyat janrining o'ziga xos xususiyatlaridan birini tashkil qiladi"[4. B.13].

Dunyoda shunday tushunchalar borki, ularning birini eslaganda ikkinchisi beixtiyor yodga tushadi, biri birini to'ldirib, mujassamlashib turadi. Shu jumladan insonlar ham. Qo'qon adabiy muhitining asoschisi, qudratli hukmdor hamda ulug' ijodkor Amiriy nomi eslanganda, o'z-o'zidan, o'zbek mumtoz adabiyotining go'zal vakilasi Nodirabegim yodga tushadi. Xalqimiz orasida Qo'qon xoni Amir Umarxon nomi bilan bog'liq ko'plab rivoyatlar uchraydi. Ularning deyarli barchasida Umarxon shaxsiyatidagi ijobiy fazilatlariga urg'u beriladi. Masalan quyidagi rivoyatda Nodirabegim va Amiriy munosabatlari aks etgan: Bir kuni Umarxon va Nodira o'zaro xafalashib qolishadi. Umarxon achchiq ustida Nodiraga saroydan istagan narsasini olib, Andijonga ketishini aytadi. Ertasi kuni Umarxon uyqudan ko'zini ochsa, Qo'qon aravada Andijon yo'lida ketyapti. Bu holatga izoh so'raganda, Nodirabegim shunday javob qiladi: "Siz saroydan istaganimni olib, keyin yurtimga ketishimni aytgandingiz, mana, o'z istaganimni olib ketyapman". Umarxonning bu gapdan ko'ngli tog'dek ko'tarilib, Nodira bilan birga Qo'qonga qaytgan ekan. Ko'rinadiki, ushbu rivoyatda Podsho va malika o'rtasidagi oilaviy munosabatlar, ularning go'zal echimi o'z ifodasini topgan. Bu rivoyat xalq orasida shunchalik ommalashib ketganidan ba'zi variantlari ham paydo bo'lgan. Ularda aynan Umarxon va Nodira ismlari keltirilmasa-da bir podshoh va malika sifatida bayon qilinadi. Bunday hayotiy voqealarning el og'ziga tushib, odamlar uchun ibratga aylanishi Nodirabegimning yuksak zakosi va cheksiz muhabbatining ham o'rni beqiyos. Chunki Nodira aqlli tadbiri bilan nafaqat oilasini saqlab qoldi, balki o'z hukmdoriga sevgi va sadoqatini o'ziga xos tarzda ko'rsata oldi. Amiriy devonidagi qizlar majlisi ta'riflagan 52-g'azalning yaratilish tarixi haqida ham rivoyat mavjud. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, Amiriy shoirlarga alohida e'tibor berib, ularning maqomini yuksaltiradi, hattoki yaxshi shoirlarga maosh ham joriy etadi. O'z navbatida rafiqasi Nodirabegimga ham shoiralarni to'plab, ijodiy bahslar uyushtirishiga, yosh ijodkor qizlarga shoirlik yo'lida rahnamolik qilishiga imkon yaratadi. Nodirabegim saroyda ayollar o'rtasida mushoiralar tashkil etadi. Rivoyat qilinishicha, ana shunday mushoiralardan biri saroy bog'ida, tabiat qo'ynida o'tkaziladi. Amiriy bog'da sayr qilib, tabiat go'zalliklaridan bahra olib yurar ekan, nogahon latif suhbat bo'layotgan qizlar majlisiga ko'zi tushadi. Bazmda 13 ta qiz jam bo'lib, she'r aytishar, biri qo'shiq aytsa, biri raqsga tushar edi. Bunday maftunkor sahnadan ilhomi jo'shgan Amiriy ularning ta'rif-u tavsifiga bag'ishlangan go'zal bir g'azal bitadi. G'azal 13 nafar anjuman ahliga monand tarzda 13 baytdan iborat. Nodirabegim tashkillagan go'zal majlis badiiy jihatdan yuksak bir g'azalning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Ushbu g'azalda matladan maqtagacha anjuman ahli bo'lgan go'zal qizlarning ta'rif-u tavsifi keltirilgan.

Garchi bu go'zallar lirik qahramon ko'ngil qasrining buzilishiga, telba bo'lishiga sabab bo'lsa-da, lirik qahramon bunga shukrona keltiradi:

*Ko'rsaturlar jilva birla bizlarga gulzorlar,
Nozparvarlar, sumanbarlar, chamanruhsorlar.
Ishq elin qatl etguchi berahm dilozorlar,
Jam o'lub bir bazm aro suhbat etarlar yorlar [1. B.84].*

Nodirabegim devoni debochasida ham bir tarixiy rivoyatnomo voqea hikoya qilinadi: "Ersa goho ul Hazrat ba'zi toza mazmunlardin bir misra' birla savol tariqasida so'rar erdilar, filfavr oxiri misra' birla' javob aytur erdim va tabiatlarini xush qilur erdim. Biri budurkim, bir kuni savol qildilarkim, misra':

Nega arbobi xirad ahli junundin ori bor?

Javob aytdimki, misra':

– Kim, alar uryon, bularning jubbau dastori bor.

Bu tariqa mazmunlar birla ko'ngullarig'a farah etkurur erdim, mundog' latoyif va nazokatlar birla ro'zgori davlat va saltanat xush kechar erdi"[2. B.16]. Ko'rinadiki, Amiriyning savol tarzidagi bir misrasiga Nodira munosib javob qaytgan va u Amiriyga bag'oyatda xush yoqqan. Keyinchalik Amiriy xuddi shu matla'ni davom ettirib, go'zal bir g'azalga aylantirib, uni o'z devoniga kiritganligi sababi ham shu bo'lsa, ehtimol emas. G'azal matla'si shunday:

Nega arbobi xirad ahli junundin ori bor?

Kim, alar uryon, bularning jubbau dastori bor[1. B.82]

Amiriyning "Nega aqlu donish egalari ishq yo'lida telbaga aylangan insonlardan orlanadilar?" degan savoliga Nodira shunday mazmunda javob beradi: "Chunki junun ahli kiyarga kiyimi yo'q darajada nochor bo'lgani holda, arbobi xiradning jubba – ust-boshi va dastor – badavlat kishilarning boshga o'raladigan sallasi bor". Bu o'rinda zohiriy va botiniy ma'nodagi ma'naviy boylik o'zaro zidlangani shubhasiz. Keyingi baytlar matla'dan farqli ravishda yor vasfiga ulanib ketadi.

Savol-javob tarzida boshlangan bu mashhur g'azal matla'sining yaratilish tarixi haqidagi mazkur rivoyatda Nodira va Amiriyning yuksak aql-u zako egasi ekanligi yorqin namoyon bo'lgan. Amiriy va Nodira munosabatlari haqidagi yana bir rivoyat bunday: Yoz paytida Nodira oyog'ini suvga solib, bog'da she'r yozib o'tirgan ekan. Amiriy ko'shkdan uni tomosha qilib turgan bir paytda, bundan xabari yo'q bog'bon, suvni kechadan buyon shu bog'ga kiryapti, narigi bog'ning ham ichadigan payti keldi, deb boshqa boqqa burib yuboribdi. Nodira o'rnidan turibdi. Amiriy biladiki suv to'xtadi. Jallodga bog'bonni tezda olib kelishni buyurib, unga o'lim jazosi tayyor turibdi, debdi. Amiriyning qo'l ostida hatto bog'bon ham shoir edi-da! Bog'bon kela solib:

–Hazrat bir qoshiq qonimdan kechsangiz.

–Sen hali buni bilib qildingmi?

Bog‘bon: – bilib qildim.

– Nega bilib qilding?

Men qaradim, bilmadim, bulutning soyasida shunday ko‘rindimi, yoki mening ko‘zimga shunday tuyildimi, sizning qarashingizda o‘zgarish sezdim. Buning sababini o‘zimcha topdim-da.

–Nima ekan u sabab?

– Shu ariqda borayotgan suv, Nodirabegimning oyoqlarini o‘pganligi uchun sizning rashkingiz keldi deb o‘yladim-da, suvni bo‘ynidan bo‘g‘ib, u yoqqa burib yubordim. – Bog‘bonning so‘zamolligi va ajoyib javobidan ta’sirlangan podsho unga qarab buyurdi:

– Sen vazifangni bajarding, lekin Nodirabegimning ko‘ngli ozurda bo‘lib qoldi. Kechqurun bir guldasta tayyorlagin-da, menga olib kelgin.

– Bog‘bon guldastani olib keladi. Haqiqatdan ham, guldasta ajoyib san’at asari darajasi edi, Nodirabegim uni ko‘rib badihatan bir bayt she’r aytadi:

Baroyi zebi dast at, shoham, banas dam guldasta ovardi,

Dedi bulbul shikastivu banas dam basta ovardi. Ya’ni, shohim, qo‘lingning zebi uchun guldasta olib kelibsan, lekin bog‘da qolgan bulbulning ko‘ngli sinib qolibdiku. Amiriy ham badihatan javob beribdi:

Baroyi zebi dastam, man ba tu guldasta ovardam.

Ki o‘ az lutfi lof mezad, banas dast basti ovardam.

“Haqiqatdan ham, qo‘limning zebi uchun guldasta olib keldim. Faqat qo‘lning chiroyi uchun emas, bog‘da turgan gullar hammasi talashayotgan ekan, men go‘zalman, men go‘zalman deya. Haqiqiy go‘zalni ko‘ringlar deb, bularni bo‘ynidan bog‘lab sizni oldingizga olib keldim”. Ushbu rivoyatda nafaqat Amiriy va Nodira muhabbati, ijodkorligi, balki, Umarxon davrida Qo‘qon xonligida yashagan har bir fuqaroda shoirona did va ta’b yuksak darajada bo‘lganligi namoyon bo‘lgan. Ayrim rivoyatlarda Umarxonning dinu islomni mahkam tutgan haqiqiy imon kishisi ekanligi hikoya qilinadi. Aslida ham shunday edi. Amiriy devoni debochasida shunday yozadi: “...gohe ulamo suhbatida o‘lturdum – oyat va hadis gavharlari birla qulog‘im sadafini to‘ldurdim va gohe fazl va kamol ahli birla mujolasat qildim – ilmu donish nuridin bahra oldim. Funun maoniy javohirlarin ko‘ngul xazinasig‘a soldim”[1. B.27].

Adabiyotshunos B.Karim “Amiriy va Abdulla Qodiriy” maqolasida “O‘tkan kunlar” romanidan quyidagi parchani keltiradi va o‘z mulohazalarini bildiradi: “Majlis Otabekning Shamay taassurotini maroq bilan eshitkan, shu kungacha hech kimdan eshitilmagan uning fikrlariga ajablangan edi. Istiqbol qayg‘usi tushiga ham kirmagan bu Turkiston otalari Otabekning daruni dildan chiqarib aytgan gaplaridan

hissasiz qolmadilar: – Amiri Umarxondek odil poshsho bo'lsa, – dedi qutidor, – biz ham o'risdan oshib ketar edik. Ziyo shohichi: – Bizning bu holga tushishimiz o'z fe'li xo'yimizdan. Akram hoji: – To'g'ri. Homid ham boshqalardan qolishmas uchun: “Xudo kofirning dunyosini bergan”, deb qo'ydi. – Manimcha, o'risning bizdan yuqoridalig'i uning ittifoqidan bo'lsa kerak, - dedi Otabek, – ammo bizning kundan-kunga orqag'a ketishimizga o'zaro nizoyimiz sabab bo'lmoqda...”, deb Qo'qon xonligida bo'lib o'tgan o'zaro nizolar tarixidan so'zlaydi. “Amiri Umarxondek odil poshsho bo'lsa, biz ham o'risdan oshib ketar edik” – bu ta'bir nafaqat Mirzakarim qutidor yoki ahli majlisning niyati, balki Abdulla Qodiriy ham o'zaro qirpichoq va parokandalikka yuz tutgan el-yurt uchun shunday bir adolatli rahbar bo'lishini orzu qilgan bo'lishi ehtimoldan uzoq emas[3. B.414-419]. Olimning ushbu fikrlarini Umarxon haqida bildirilgan xolis e'tirof tarzida qabul qilish to'g'ri bo'ladi. Shuningdek, “O'tkan kunlar” asari ham Amiriy haqida ijobiy fikrlar bayon etilgan rivoyatlarni yanada quvvatlantiradi.

Umarxonning komil e'tiqod kishisi ekanligi uning Qo'qondagi Jome' masjidining qurilishi bilan bog'liq voqeada aks etadi. rivoyatga ko'ra muhtasham Jome' masjidi birinchi g'ishtini qo'yish uchun shariat buyurgan amallarga bir umr og'ishmay amal qilgan insonni taklif etiladi. Hech kim chiqmaydi. Shunda Umarxonning o'zi umri davomida shariat ahkomlariga qat'iy amal qilib kelayotganligini aytadi va birinchi g'ishtini qo'yib beradi. Shundan keyin xalq Umarxonni “Jannatmakon”, “Amiral muslimin” rutbalari bilan ulug'lay boshlaydi. Ko'rinadiki, xalq Amir Temur, Alisher Navoiy kabi ulug' farzandlari, buyuk siymolari qatorida Umarxon Amiriy nomini ham ardoqlab, asrlar davomida saqlab kelmoqda. Chunki Amiriy ijodi xalqimizning ma'naviy madaniyati taraqqiyotida beqiyos rol o'ynaganligi sababli, uning ezgu ishlari, buyuk so'z san'atkori sifatida mahorati haqidagi hikoyalar og'izdan-og'izga o'tib, asrlar davomida rivoyatlarga aylangan. Bu rivoyatlarda tasvirlangan shoir obrazi o'zining elparvarligi, oilaparvarligi, sadoqati, hozirjavobligi, badiiy so'zni benihoya qadrlashi, adolatpesha va halol inson bo'lganligi, beqiyos aql-zakovat va idrok sohibi ekanligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Амирий. Девон. – Тошкент: Тамаддун, 2017.
2. Э. Очилов, З.Қобилова. Ишқ мулкнинг амири /Амирий. Қошинга текузмағил қаламни. Нашрга тайёрловчилар: А.Мадаминов, Э.Очилов, З.Қобилова. Тошкент: Шарқ, 2008.
3. Karimov.B. Amiriy va Abdulla Qodiriy / Adabiyotshunoslikning dolzarb masalalari mavzusidagi Xalqaro konferensiya materiallari. – T.,2018.
4. Bakirovna, K. Z. (2019). The Rhythm of the Literary Impact. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(9), 58-67.

5. Qobilova, Z. (2024). ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(1), 215-219.
6. Imomalieva, M. I. (2021, April). THE EVOLUTION OF METAPHORICAL MEANING. In *E-Conference Globe* (pp. 25-26).
7. Imomaliyeva, M. (2024). NODIRA MELODIES OF NAVOI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 121-123.
8. TURSUNOVA, N. (2025). ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 260-263.
9. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191.
10. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. *Open Access Repository*, 9(4), 545-548
11. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1, 97-99.

MIRZO XAYRULLO HO'QANDIY "BAYOZ" I MATNIDA UNLI HARFLARNING QO'LLANISHI (musaddaslari misolida)

*Umarjon Melikuziyev,
Qo'qon DPI tadqiqotchisi*

Annotasiya

Mazkur maqolada Mirzo Xayrullo Ho'qandiyning bayozi va undagi musaddaslar tadqiq etiladi. Musaddas janri va Ho'qandiy salafлари yozgan musaddaslarning ko'lamı haqida so'z boradi. Eski o'zbek yozuvidagi matnlarda unli harflarning qo'llanishi jumladan Mirzo Ho'qandiy musaddaslari matni so'zlarining turli o'rinlarida tushib qolgan unli harflar tadqiq ostiga olinadi.

Kalit so'zlar: bayoz, matniy tadqiq, musaddas janri, nastaliq, eski o'zbek yozuvi, unli harflar

Abstract

This article examines the Bayaz of Mirzo Khairullo Khoqandi and the musaddas in it. The genre of musaddas and the scope of musaddas written by Khoqandi's predecessors are discussed. The use of vowels in texts in the old Uzbek script, including the vowels that occur in different places in the words of the text of Mirzo Khoqandi's musaddas, is examined.

Keywords: Bayaz, textual analysis, musaddas genre, nastaliq, old Uzbek script, vowels